

Examensarbete inom Trädgårdsingenjörsprogrammet med inriktning design

10 hp

**Koloniträdgårdens användning och uttryck -
ett gestaltungsförslag till utställningen *Staden växer – Gröna kvarter på
Wanås 2010***

Författare: Hanna-Sofia Larsson

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp 2010

Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Koloniträdgårdens användning och uttryck –

ett gestaltningsförslag till utställningen *Staden växer – Gröna kvarter på Wanås 2010*

Use and expression of the allotment garden –

design for the exhibition *City growth – green blocks at Wanås 2010*

Författare: Hanna-Sofia Larsson

Handledare: Eva Gustavsson, universitetsadjunkt, Agr. D, Område landskapsarkitektur, LTJ-fakulteten, SLU

Examinator: Marie Larsson, universitetsadjunkt, Agr. D, Område landskapsarkitektur, LTJ-fakulteten, SLU

Omfattning: 10 hp

Nivå och fördjupning: Grund AB

Kurstitel: Examensarbete för trädgårdsingenjörer med designinriktning

Kurskod: EX0357

Program: Trädgårdsingenjörsprogrammet med inriktning design

Serie: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2010

Omslagsbild: Hanna-Sofia Larsson

Nyckelord: koloniträdgård, kolonirörelsen, koloniområde, Wanås, köksträdgård, stadsodling

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Förord

Mitt examensarbete har jag skrivit som en del av ett större projekt som är upplagt som ett samarbete mellan SLU och stiftelsen Wanås utställningar. För lite drygt tre månader sedan inleddes detta examensarbete med ett besök på Wanås. Involverade studenter och lärare möttes av förra årets utställning vars odlingsbäddar i form av pallkragar stod täckta med snö. Höga stänglar av utblommade solrosor vittnade dock om att en slumrande köksträdgård vilade här. Därefter började en spännande resa som ännu inte riktigt har nått sitt slutgiltiga mål. Mitt arbete med att gestalta koloniträdgårdens användning och uttryck har fortgått tillsammans med möte, diskussioner och mailkontakt för projektets gemensamma delar. Nu väntar den avslutande delen av detta projekt där köksträdgården på Wanås fysiskt kommer att formas till en inspirerande plats som uppmuntrar till att odla staden!

Jag vill tacka projektets medverkande studenter: Julia Zuber, Lisen Hendeberg, Erikka Chapman, Maria Persson, Clara Karlsson Cassland och Linda Wickström för värdefulla diskussioner och utbyte av tankar och erfarenheter.

För engagemang och stöd i projektet riktar jag mitt tack alla inblandade lärare: Eva Gustavsson, Maria Hellström Reimer, Lotta Nordmark och Petra Thorpert.

Ett extra stort och varmt tack till min handledare Eva Gustavsson vars insats i mitt examensarbete varit ovärderlig!

Sammanfattning

Detta examensarbete är en del av ett större projekt, som är upplagt som ett samarbete mellan SLU och Stiftelsen Wanås utställningar. Vi är sju stycken trädgårdsingenjörsstudenter som har fått möjligheten att genomföra en utställning på temat experimentell köksträdgård med fokus på den urbana miljön. Förutom jag själv deltar följande studenter i arbetet kring utställningsprojektet: Clara Karlsson Cassland, Lisen Hendeberg, Maria Persson, Linda Wickström och Julia Zuber. Dessutom kommer en broschyr om projektet att sammanställas av Erikka Chapman.

Min del i årets utställning handlar om koloniträdgården - och dess användning och uttryck – men också den sociala roll som kolonirörelsen har haft genom dess drygt hundraåriga historia. Kolonirörelsen var inte bara ute efter att uppmana människor i staden att skaffa en kolonilott för att börja odla. Den var också en del av den tidens folkbildningsanda, upplysning och utbildning som i sin tur skulle bidra till samhällsförändring.

Redan från början var det viktigt att utifrån en övergripande regelbunden struktur göra en plan över koloniområdet. Det var dock inte bara koloniområdet i sin helhet som behövde en plan, utan även den enskilda trädgården. Denna planering skapade en ordning som stämde väl överens med tidens rådande ideal.

För att få den balans mellan skönhet och nytta som koloniträdgårdarna var tänkta att ge, anmodades såväl rabatter med vackra och väldoftande blommor som odlingsland med matnyttiga grönsaker som kål och rotfrukter. Dessa skulle indelas i olika kvarter eller småland, där den så kallade ekonomiträdgården innefattade fruktträdgård, köksväxter och bärbuskar. Idag finns inte längre samma strävan efter enhetlighet och likriktning, utan i många fall är det i stället brokiga helhetsbilden och den stora mångfalden som är kännetecknet för ett koloniområde. Valet av växter är också till viss del något som skiljer dagens koloniträdgårdar från historiens. Idag är det inte heller enbart inom ramen för koloniträdgårdsrörelsen som det tas odlingsinitiativ och idkas stadsodling. Ett viktigt inslag i dagens urbana odling är ett antal odlingsrörelser med en tydligt aktivistisk och politisk agenda.

Det är de här undersökningarna av koloniträdgården och kolonirörelsen som ligger till grund för min gestaltning i utställningen. Gestaltningen utgår från en fri tolkning av koloniträdgården och gör inte anspråk på att vara en regelrätt avbildning av vare sig en historisk eller nutida koloniträdgård. Istället är det mina samlade intryck och kunskaper som kommer att ge form åt mina tankar kring stadsodlingens framtid i samklang med dess historiska arv. Det övergripande temat är balansen mellan skönhet och nytta, att skapa en köksträdgård med en ambition, som också lägger vikt vid det estetiskt tilltalande.

Koloniträdgårdens framträdande attribut med igenkänningsfaktorer såsom portal, grind, staket, sittplats och lusthus är därmed parametrar som jag tar med i min fria tolkning. På så sätt kommer besökarens öga att fylla i den bild av en framtida stadsodling, som genom de utställda utställningslådorna i sin anspelning på koloniträdgården är tänkt att förmedla.

Arbetet med gestaltningen av vår gemensamma odlingsträdgård kommer att fortsätta efter examensarbetets avslutande. Denna trädgårds övergripande struktur består av en kvartersindelning där odlingsrutor i form av pallkragar utgör stommen. Den tanke som vi enats kring är att man som besökare ska kunna vandra runt i ”stadens” olika delar och guidas av en broschyr med våra samlade tankar och information om idéerna bakom utställningen.

Summary

This degree project forms part of a larger collaboration between SLU and the Wanås Exhibitions Foundation. A group of seven Garden Design students were given the opportunity to hold an exhibition on the theme of an experimental vegetable garden, with the focus on the urban environment. The students participating in the work on the exhibition project were Clara Karlsson Cassland, Lisen Hendeberg, Maria Persson, Linda Wickstrom, Julia Zuber and myself. A brochure about the project will be compiled by Erikka Chapman.

My part in this year's exhibition was about allotment gardens – their use and expression – and the social role the allotment movement has had during its more than 100-year-old history.

The allotment movement was not just about encouraging city dwellers to get a plot and grow their own vegetables. It was also part of the public education spirit, enlightenment and education, which was intended to contribute to social change.

It was deemed important at the beginning to have an overall regular structure of both the allotment area and the individual garden. This planning created an order that well agreed with the current ideals. In order to get a balance between beauty and utility, allotment gardens were designed to include flower beds with beautiful and fragrant flowers and vegetable beds with healthy vegetables such as cabbage and root vegetables. They were divided into different blocks, with the utility section including an orchard, vegetables and berry bushes. Today there is no longer the same quest for uniformity and standardisation and instead, great diversity is the characteristic of an allotment area. The choice of plants is another aspect that distinguishes the current allotment from that of the past. Today, it is not only the allotment movement that is promoting urban gardening, since a growing number of movements with a clear and activist political agenda are also playing an important role in this area.

These studies of allotment gardens and the allotment movement formed the basis for my interpretation of the exhibition. My design is based on a free interpretation of allotment gardens and does not claim to be a true representation of either a historical or contemporary version. My overall impressions and knowledge shaped my thoughts on the future of urban gardening in harmony with its historical heritage. The overall theme is maintaining the balance between beauty and utility to create an aesthetically pleasing vegetable garden. In my free interpretation of allotment gardens, prominent attributes such as portal, gate, fencing, seating and gazebo are used as parameters. The visitor's eye then fills in the picture of a future urban culture, as displayed by the exhibition of drawers in evocation of the allotment garden. The work on designing our joint allotment garden will continue after the end of this degree project. The overarching structure of this garden will consist of a residential neighbourhood with a backbone of raised plant beds. Our shared view is for the visitor to walk around this "city" guided by a brochure with our overall thoughts and information about the ideas behind the exhibition.

Innehållsförteckning

Inledning	7
Projektbeskrivning	8
Syfte och mål	10
Avgränsning	10
Material och metoder	11
Kolonirörelsen och dess sociala roll.....	12
Kunskapsspridande.....	14
Kolonisten.....	14
Odling och användning	15
Frukt- och grönsaksträdgården	16
Blomsterrabatter och prydnad.....	17
Koloniträdgårdens byggnader	17
Diskussion	18
Gestaltningen på Wanås	20
Illustrationsplan.....	21
Gestaltningens olika delar	22
Källor och litteratur	24
Bilagor	25
Bilaga 1	25
Bilaga 2	26
Bilaga 3	27

Alla fotografier är tagna av författaren.

Alla illustrationer och planer är gjorda av författaren om inget annat anges.

Inledning

Mitt allra första besök i ett koloniträdgårdsområde var sommaren 2008. Det var i Vintervikens kolonilottsområde i Stockholm (se fig.1) och jag fascinerades oerhört av denna oas strax söder om Stockholms innerstad. Trädgårdarna i sig var inte det som fängslade mig, utan mer den omsorg om någonting som egentligen bara är till låns, för vem som helst att träda in i. När jag introducerades för ett fördjupningsprojekt av ett tidigare studentarbete på Wanås var det inte självklart att jag skulle skriva om koloniträdgårdar. Jag ville skriva om stadsodling, hur man kan utnyttja stadens ytor och möjligheter till att odla. Men egentligen är det samma sak. Bakom formalia och andra ramar handlar all stadsodling om att föra naturen dit den behövs och om människors inneboende längtan till att odla. Kolonirörelsen har en spännande historia och är fortfarande en stor del av den urbana gröna miljön. Kolonirörelsen har definitivt fått ett uppsving de senaste åren, och parallellt växer andra urbana odlingsrörelser fram. Mykorrhiza i Malmö är ett sådant exempel. Deras sätt att uppmuntra människor själva till att odla staden skiljer sig mycket från den mer moraliskt styrda kolonirörelse som tog sin början i slutet av 1800-talet.

Jag använder avsiktligt ordet koloniträdgård i detta examensarbete för att förtydliga att det inte enbart handlar om rena odlingslotter, utan en plats där det också är tänkt att man ska vistas. Hur har koloniträdgården sett ut och framför allt hur har den använts genom åren? Vad odlades och varför? Vad kan vi se för skillnader ur ett historiskt perspektiv och jämfört med idag? Detta är frågor som detta examensarbete ska försöka svara på.

Fig.1 Ingång till Vintervikens koloniområde

Projektbeskrivning

Detta examensarbete är en del av ett större projekt, som är upplagt som ett samarbete mellan SLU och Stiftelsen Wanås utställningar.¹ Vi är sju stycken trädgårdsingenjörstudenter som har fått möjligheten att genomföra en utställning på temat experimentell köksträdgård med fokus på den urbana miljön. Förutom jag själv deltar följande studenter i arbetet kring utställningsprojektet: Clara Karlsson Cassland, Lisen Hendeberg, Maria Persson, Linda Wickström och Julia Zuber. Dessutom kommer en broschyr om projektet att sammanställas av Erika Chapman. Detta examensarbete kommer att användas som ett underlag för att kunna genomföra min del av utställningen.

Under 2010 präglas arbetet på Wanås av såväl tema fördjupning som förnyelse. Vårt projekt är en fördjupning av förra årets studentprojekt, odlingsrörelsen The Allotment Plot. Fördjupning kan tolkas på många olika sätt. Vi har sett det som viktigt att fortsätta på förra årets projekt, men att framför allt arbeta med att fördjupa temat på just Wanås. Vi använder oss därför av de pallkragar som blev ett signum för The Allotment Plot och som står kvar sedan förra året (se fig.2).

Fig.2 Wanås 2010-10-15

¹ Bilaga 1 Pressmeddelande

Pallkragarnas placeringar kommer dock att ändras enligt den övergripande strukturen med kvartersindelning som har preciserats av Clara Karlsson Cassland och Linda Wickström (se fig.3).

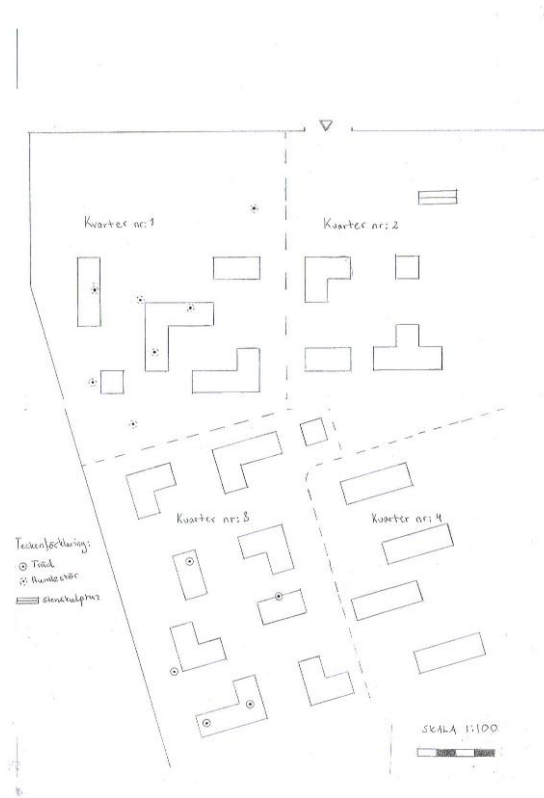

Fig.3 Övergripande struktur med kvartersindelning

I år kommer det även att vara mer fokus på valet av växter. Mot bakgrund av att förra årets projektdeltagare startade en odlingsrörelse vill vi visa exempel på hur man på olika sätt och med olika inspirationskällor kan odla i stadsmiljö. Årets projekttitel är *Staden växer – Gröna kvarter på Wanås 2010* och anspelar på vår idé att med hjälp av pallkragar bygga en övergripande struktur av odlingsrutor, som kan ge associationer till en stadsstruktur.

Genomförandet av våra gestaltningsförslag kommer att ske efter examensarbetets slut och i samarbete med Projektkurs Trädgårdsdesign, som också är en kurs inom trädgårdsingenjörsprogrammet. För vår del innebär detta att vi presenterar våra förslag för de kursdeltagare, som ska plantera och i viss mån bygga konstruktioner utifrån våra gestaltningsförslag. Vi kommer att fungera som arbetsledare för genomförandet av gestaltningsförslaget för våra respektive kvarter.

Syfte och mål

Syftet med detta examensarbete är att undersöka hur koloniträdgården på olika sätt kan ge perspektiv på utformningen av *Staden växer - gröna kvarter på Wanås 2010*. Målet är att genom dessa undersökningar hitta ingångar för att kunna göra en fri tolkning av koloniträdgårdens uttryck, attribut och funktioner i min gestaltning på Wanås. Genomförandet kommer dels att ske genom ett skriftligt arbete och dels i form av de skisser, som illustrerar mitt gestaltningsförslag.

Att söka sponsorer blir en del i detta arbete, då det är en förutsättning för att utställningsträdgården ska kunna bli verklighet.² Som en följd av detta måste också en del växtval göras, om än på preliminärt stadium. Eftersom växtmaterialet kommer att bestå av sponsrade växter, blir valen också beroende av tillgång och vad sponsorerna har att sponsra oss med.

Ett syfte är också att få större inblick, kunskap och förståelse i kommande uppdrag som trädgårdsdesigner. Målet blir att nå en utökad växtkännedom genom ett gestaltningsförslag, som i så hög grad bygger på växternas egenskaper och användning. Kunskaper om detta fås utifrån litteraturstudier, men blir också ett resultat av gruppens diskussioner.

Avgränsning

Litteraturstudien och det skriftliga arbetet kommer att avgränsas till att beskriva användarna, det vill säga kolonisterna. Här har jag fokuserat på att beskriva koloniträdgårdens användningsområden såsom odling, självhushållning, rekreation och umgängesamt något om dess sociala roll i stort. Utifrån detta historiska perspektiv avser jag att föra ett resonemang om både dagens situation och möjliga scenarion i framtiden.

Gestaltningsförslaget tar sin utgångspunkt i dessa diskussioner och presenteras i form av en illustrationsplan.

² Bilaga 2 Sponsorbrev till nya sponsorer. Författat av Lisen Hendeberg, Julia Zuber och Hanna-Sofia Larsson.

Material och metoder

Den historiska undersökningen har genomförts via litteraturstudier men även projektgruppens möten, mailkontakt och diskussioner om det övergripande temat på utställningen ligger också till grund för resultatet av detta arbete. Även platsbesök på Wanås och tillägnandet av erfarenheter från förra årets projekt är av betydelse.

Examensarbetet syftar till ett förverkligande genom att den teoretiska kunskapen kommer att omsättas i praktiken. På så vis innebär arbetet en möjlighet till ett förkroppsligande av en teoretiskt tillägnad kunskap snarare än ett från praktiken mer distanserat skriftligt arbete. Eftersom detta examensarbete är en del av ett större projekt har processen med att skriva tvingat fram ett dynamiskt förhållningssätt, där jag till stor del har fått följa de frågeställningar som kommit upp under vägen. Den färdiga övergripande strukturen för platsen kom fram först under examensarbetets senare del och gav upphov till en del ändrade förutsättningar att ta ställning till. Bland annat fick vi oss först då tilldelade den del vi själva skulle ansvara för och göra vår gestaltning utifrån. Först när platsen var definierad och pallkragarnas placering var bestämd inleddes arbetet med att omsätta mina idéer om gestaltning till ett förslag på den givna platsen. Likaså har valet av växter till gestaltningen skett successivt då kontakten med sponsorerna inleddes i början av projektet och även kommer att fortgå efter examensarbetets färdigställande.

Kolonirörelsen och dess sociala roll

Under 1800-talet växte städerna explosionsartat med avseende på såväl antal människor som storleksmässigt och gränserna mellan stad och landsbygd blev alltmer otydliga. Vartefter som samhället blev allt mer industrialiserat blev det alltmer uppenbart att behovet av att vistas i hälsosamma miljöer inte var tillgodosett. Koloniträdgården såg som en möjlighet att tillgodose detta behov. Det första planlagda koloniområdet i Sverige tillkom i ett område intill Pildammarna i Malmö runt 1895. I Landskrona uppstod däremot spontana koloniträdgårdar på vallarna runt fästningen Landskrona citadell redan från år 1888.³ Rent allmänt kan man säga att Anna Lindhagen var en av de viktigaste pionjärerna. De initiativ som hon tog till bildandet av koloniträdgårdar hade förebilder ute i Europa och från början var det säkert svårt att förutse hur omfattande denna rörelse det skulle bli.

Kolonirörelsen var inte bara ute efter att uppmåna människor i staden att skaffa en kolonilott för att börja odla. Den var också en del av den tidens folkbildningsanda, upplysning och utbildning som i sin tur skulle bidra till samhällsförändring⁴. Som ett led i detta infördes även 1842 en lag att folkskolan skulle undervisa i trädgårdsskötsel. Att barn tidigt fick med sig praktisk kunskap om odling var ett uttryck för statsmakternas intention att öka självförsörjningen av grönsaker, frukt och bär. Andra rörelser som växte fram under denna tid var till exempel nykterhetsorganisationer, bildningsföreningar och arbetarrörelsen. De låg alla i linje med de nya bildningsideal som markerade intåget i det nya urbaniserade samhället, men till skillnad från dessa rörelser var och är kolonirörelsen geografiskt sett en strikt urban företeelse⁵. Det var dock inte alla som såg kolonirörelsen och arbetarnas engagemang i koloniträdgårdarna som enbart positivt. Det fanns de som ansåg att trädgårdsarbetet tog kraft och energi från arbetarna som de istället borde lägga på fackligt engagemang⁶.

Att odla i sin koloniträdgård och med allt som där tillhörde med lusthusbygge, plantering och skötsel ansågs karaktärsdanande, vilket i sin tur skulle spegla sig också utanför koloniområdet genom att skapa skötsamma, kultiverade och samhällsengagerade människor. Koloniområdet

³ Sommar s. 75

⁴ Bergquist s. 13

⁵ Bergqvist s. 15

⁶ Ek s. 27

var på så vis tänkt som en idealmodell för det övriga samhället.⁷ Koloniträdgården skulle utgöra en plats där nytta och nöje gick hand i hand.

Den uppfostrande andan kunde visa sig på olika sett. Möten ordnades i koloniträdgårdsföreningar om vad som var rätt och fel, fult och vackert, lagligt och olagligt samt passande och opassande i koloniträdgårdarna.⁸ Idag pratar man sällan i de banorna. Det finns en helt annan syn på personligt uttryck och det moraliska synsättet har idag bytts ut mot etiskt och ideologiskt färgade ställningstaganden. Allmänna föreskrifter om att hålla ordning och städat finns givetvis kvar, men vad som är fult och vacker är nog snarare något som tycks bakom staketet och ingenting som kommer från förbundet.

Det som genomsyrar många samtida skrifter om koloniträdgårdar från 1900-talets början är viljan att genom arbetet i koloniträdgården fostra till ett slags frihet under ansvar.⁹ Kolonisten uppmanas att se till sina egna behov och att efter eget tycke och smak planera och anlägga sin kolonilott, men endast under förutsättningen att det görs smakfullt och ordnat.

Även om de första initiativen till koloniträdgårdssodling togs kring förra sekelskiftet kom den stora expansionen av kolonirörelsen först i samband med första världskriget, då livsmedelsbristen var stor. Under dessa krisår 1917-1919 uppmanades stadsborna att odla mer och städerna lånade ut parkmark för potatisodling till de mindre bemedlade invånarna. Slagkraftiga uppmaningar som ”odla i vår slipper ni svälta i höst” och ”alla sätta potatis – utom de tråkiga!” var en del av påtryckningarna. Ett innovativt sätt att samtidigt pryda staden och smycka den var att plantera grönkål i stadsplanteringarna vid Karlaplan i Stockholms innerstad¹⁰.

Efter andra världskriget och framför allt under 60- och 70-talen minskade intresset för koloniträdgården. En förklaring är den förbättrade materiella levnadsstandarden som bland annat erbjöds genom utbyggnaden av miljonprogramsområdena och dess ökade tillgång till bra bostäder.¹¹ Kolonierna var inte längre något nödvändigt och de ansågs ha spelat ut sin roll. Nedgången varade inte emellertid inte så länge, förrän kolonirörelsen åter fick ett uppsving.

⁷ Bergqvist s. 70

⁸ Bergqvist s. 256

⁹ Lindhagen, Abelin samt ur Minneskrift Lunds stads koloniträdgårdar

¹⁰ Israelsson s. 24-25

¹¹ Bergqvist s. 43

Med 1980-talets nya rekreativsmål, uttalade av statsmakterna, fick Koloniträdgårdsförbundet ny luft under sina vingar. Koloniträdgårdarnas betydelse för närrekreation gav stadsbidrag som i sin tur hjälpte förbundet i sitt arbete med att stärka och bygga upp organisationen.¹²

Kunskapsspridande

Kunskap om trädgårdsodling spreds på många olika sätt. I historiska skrifter finns mängder av råd och tips för den oerfarne kolonisten. De kolonister som var inflyttade till städerna från landsbygden hade däremot ofta erfarenheter från jordbruk och trädgårdsodling, vilket gagnade dem i arbetet med koloniträdgårdarna. För att sprida intresse och kunskap ordnades även utställningar inom de olika koloniträdgårdsföreningarna. Något som fortfarande finns kvar sedan kolonirörelsens början är tillgången till de trädgårdskonsulenter, som Koloniträdgårdsförbundet erbjuder. Kunskapsutjämnandet mellan kolonisterna verkar helt enkelt vara en förutsättning för att verksamheten ska fungera, även om friheten att odla vad man vill och hur man vill är större idag. Idag har själva trädgårdsarbetet snarare fått en terapeutisk verkan och trädgården har i hög grad blivit ett redskap för att uppnå olika positiva effekter av mer psykologisk art.

Kolonisten

Vem var det då som skaffade en koloniträdgård? Enligt Anna Lindhagen var koloniträdgården främst till för den mindre bemedlade befolkningen. Hon betraktade även koloniträdgården som en demokratisk form av den tidigare stadsodling som försiggått i bland annat kålgårdar.¹³ Från nutida källor kan man hitta invändningar mot detta då kålgårdarna inte var till för de som hade det sämst ställt, utan snarare nyttjades av städernas borgare och hantverkare¹⁴. Kolonirörelsen riktade sig alltså ursprungligen till arbetarklassen, men i praktiken fanns det en stor social spännvidd mellan kolonisterna¹⁵. Idag finns inte samma samhällsklyftor som under kolonirörelsens initiala skede, men fortfarande finns det största intresset för koloniträdgården i första hand bland dem som inte äger eget hus med trädgård. Det odlas självklart fortfarande

¹² Thorin s. 129-131

¹³ Lindhagen s. 5 Förklaring av kålgårdar

¹⁴ Stadens odlare s. 87

¹⁵ Bergquist s. 141: Bergquists studie utgår från Föreningen Göteborgs koloniträdgårdar. Även Ek skriver i Kolonins sista strid att inom Citadellets koloniträdgårdar fanns människor med olika bakgrund, både socialt och ekonomiskt, och också olika sätt att nyttja och leva i sina koloniträdgårdar.

grönsaker, frukt och bär, men odlingen sker inte i samma utsträckning för självhushållandets skull. Social samvaro och rekreation är definitivt faktorer som lockar människor idag.

Odling och användning

Redan från början var det viktigt att utifrån en övergripande regelbunden struktur göra en plan över koloniområdet. Det var dock inte bara koloniområdet i sin helhet som behövde en plan, utan även den enskilda trädgården¹⁶. Planeringen skapade en ordning som stämde väl överens med tidens rådande ideal, men för att motverka att området gav ett stelt intryck var det önskvärt med variation mellan de olika trädgårdarna¹⁷. Det man menade var, att inom de givna bestämmelserna skulle kolonisten ha frihet att planera och nyttja sin lott efter egna behov och önskemål. Vilka växter man skulle odla och hur de skulle placeras fanns det inga bestämmelser för, endast rekommendationer. Trädgårdsidealen från 1800-talet speglas naturligtvis också i de historiska koloniträdgårdarna. Framför allt olika sorters fruktträd, inramande häckar i antingen lavendel eller buxbom och olika klängväxter såsom vin, klängrosor och kaprifol.

För att få den balans mellan skönhet och nytta som koloniträdgårdarna var tänkta att ge, anmodades såväl rabatter med vackra och väldoftande blommor som odlingsland med matnyttiga grönsaker som kål och rotfrukter. De senare skulle indelas i olika kvarter eller småland, där den så kallade ekonomiträdgården innefattade fruktträdgård, köksväxter och bärbuskar. En övergripande indelning kunde vara frukt- och grönsaksträdgård, blomsterträdgård, stuga, sittplats, lekplats och kompostplats¹⁸. Förhållandet skönhet och nytta var upp till kolonisten efter tycke och smak och det var ett- och fleråriga blommor och mindre prydnadsbuskar som stod för själva lyxen.¹⁹ I skriften Minnesskrift Lunds stads koloniträdgårdar 1905-1924 finns planer med olika förslag på hur en koloniträdgård kunde anläggas²⁰. Den minsta planen mäter 150 kvm och den största 400 kvm. Däremellan finns fyra planer på 300 kvm. Bland författarna till denna skrift återfinns från denna tid välkände trädgårdsprofilen Birger Myllenberg. Liksom en annan av kolonirörelsens tidiga förgrundsgestalter Rudolf Abelin, skriver Myllenberg initierat om vikten av att dela in

¹⁶ Bergquist s. 96

¹⁷ Lindhagen s. 21

¹⁸ Myllenberg s. 28

¹⁹ Abelin s. 37

²⁰ Myllenberg s. 27-39 Koloniträdgårdens anläggningar. Illustrationsplaner och beskrivningar var tänkta att visa hur kolonin kunde se ut utifrån ägarens behov och önskemål.

koloniträdgården i olika delar. Eftersom koloniträdgårdsområdet är så stort rekommenderas att det delas in på ett enkelt och regelmässigt sätt i olika områden och att det avgränsas med gångar, häckar eller spaljeer. Förutom inhägnad av hela koloniträdgårdsområdet, rekommenderas även inramning av den enskilda trädgården. Även här förordas en enhetlig typ av stängsel så att intrycket inte blir rörigt eller ser alltför oplanerat ut²¹. För att inte ta odlingsbar yta i anspråk bör gångarna ta så lite plats som möjligt i anspråk, utan att de för den sakens skull görs så smala att de begränsar framkomligheten²².

Frukt- och grönsaksträdgården

Att störst plats skulle vigas åt nyttighetsväxterna var inte bara för dess uppenbara nytthet utan också för att de, ordnade och ansade, bidrog med sin dekorativa skönhet²³. Abelin räknar livfullt upp *”rödbetans blodfulla blad, morotens plymer och kronärtskockans stolta stammar”* som exempel och fortsätter sedan med att lovorda nyttighetsväxterna med en formulering som *”på stängslet hallon, vinbär och björnbär”*. Med dess rikedom och varierande färger kunde dessa nyttoväxter väl konkurrera med *”rikträdgårdens många onyttiga bladväxter och dyrbara blommor”*.

I ekonomiträdgården kunde speciellt intresserade utöka antalet träd med formträd, såsom till exempel spalje- och kordongträd. Anna Lindhagen summerar det kort och koncist: *”Spaljéträd äro både dekorativa och praktiska.”* För gott resultat för dessa mer avancerade klippningar fordrades dock speciell kunskap om skötsel, som inte alltid fanns hos kolonisterna²⁴. Hjälp med detta var dock något som bland annat tidigare nämnda trädgårdskonsulenter kunde bistå med.

På de planer som finns illustrerade i Minnesskrift, Lunds stads koloniträdgårdar 1905-1924 är bärbuskarna uteslutande placerade längs med kolonins yttergränser för att bilda en ram kring lotten. Om bärbuskarna istället var placerade längs gångarna, vilket var vanligt, försvårades skötsel och framkomligheten till grönsakslanden. Denna placering avråddes därför bestämt²⁵. Första året i en koloniträdgård kunde naturligtvis inte alla uppmaningar följas, men därefter ansågs det viktigt att trädgårdslotten utvecklade sig till en verklig trädgård med *”gångar,*

²¹ Myllenberg s. 29-30

²² Myllenberg s. 30

²³ Abelin s. 38

²⁴ Myllenberg s. 38

²⁵ Myllenberg s. 39

blomsterrabatter, jordgubbsland och en välskött köksträdgård”. Med fruktträd och bärbuskar skulle koloniträdgården vidare nå sin slutliga fulländning²⁶.

Bergquist redogör för en enkät i ett enskilt koloniområde i Göteborg som gjordes år 1911 och som visar en bred spridning av växter i de olika koloniträdgårdarna. Blommor fanns i samtliga, men även flera slags odlade ärtor, mangold, meloner, sallad och tomater.²⁷

Blomsterrabatter och prydnad

Något som ofta framhävdes i äldre rekommendationer var viken av att blomsterfägringen skulle samlas i koncentrerade rabatter och inte spridas över hela lotten. Hur stor del blomsterrabatterna upptog av lotten var helt upp till ägarens intresse men placeringen skulle helst läggas så att de kunde ses och njutas från sittplats eller stugan²⁸.

Prydnadsträd och buskar kunde däremot ses som överflödigt lyx med tanke på att dess värde ansågs vara rent estetiskt och inte det bästa sättet att utnyttja koloniträdgården ekonomiskt. Dock kunde dessa blomsterbuskar vara ett ypperligt sätt att skärma av koloniträdgården. Särskilt lämpliga ansågs schersmin, spirea, snöbollsbuske, syren och liguster²⁹.

Även koloniträdgårdens dekorativa utstyrsel togs upp i olika historiskt samtida skrifter. Och man fäste stor vikt vid detaljer som ”en enkel vacker grind, prydliga trädgårdsmöbler, rosenbågen och solvisaren fick gärna pryda kolonin, men ordnat med förståelse och god smak så att inte effekten blev raka motsatsen”³⁰. Klängväxter var ett annat mycket betydande dekorativt inslag i koloniträdgården, gärna inordnade utefter lusthusets väggar och staket eller uppdragna i en båge vid själva grinden³¹.

²⁶ Lindhagen s.31

²⁷ Berquist s. 156-157

²⁸ Myllenberg s. 37

²⁹ Myllenberg s. 37

³⁰ Myllenberg s. 39

³¹ Lindhagen s. 36-37

Koloniträdgårdens byggnader

En fråga som ägnades stor uppmärksamhet var koloniträdgårdarnas byggnader. Anna Lindhagen gav uttryck för starka åsikter om byggnadsstil, utsmyckning och val av färg till lusthusen. Ett enhetligt byggande var viktigt för att skapa harmoni på området.³² Trots detta fanns en stor uppfinningsrikedom, säkert sprungen ur de ekonomiskt bistra tiderna, till att skaffa virke till husen. Allt från spillvirke och gamla sockerlådor till så kallade Ford-lådor kunde utgöra stommen till ett lusthus i koloniträdgården.

Till koloniträdgårdens sittplats rekommenderades en avskild plats, med skydd bakåt och åt sidorna. Skyddet kunde till exempel utgöras av en till exempel plantering av buskar, häck eller spalje med klätterväxter, förslagsvis vildvin eller klematis³³. Barnens plats i koloniträdgården fick inte glömmas bort. Förutom en lekplats med gunga eller en liten sandlåda, uppmanades man att upplåta en plats där barnen själva kunde anlägga, odla och sköta³⁴.

Gräsmattan i koloniträdgården var självklar för den mer välbeställda kolonisten men för den som ville utnyttja marken till sitt yttersta var detta inget alternativ³⁵. Så småningom kom gräsmattan att symbolisera den förvandling koloniträdgårdarna genomgick från 50-talet och framåt. Den odlingsbara ytan kom successivt att ersättas av välsköta gräsmattor och från att huvudsakligen ha bestått av självhushållande odling, hade koloniträdgårdens användningsområde förändrats.

Innehållet och valet av gröda är därmed det som skiljer också dagens koloniträdgårdar från historiens. Förr begränsades kolonisterna på ett annat sätt av ekonomiska förutsättningar och det var säkert en stor anledning till att man ville utfärda rekommendationer om ytornas användning. Idag är formen är i stort sett den samma, även om förhållningssättet säkert är friare.

³² Lindhagen s. 25

³³ Myllenberg s. 33

³⁴ Myllenberg s. 37

³⁵ Ek s. 33

Diskussion

I inledningen ställdes frågorna: Hur har koloniträdgården sett ut och framför allt hur har den använts genom åren? Vad odlades och varför? Vad kan vi se för skillnader ur ett historiskt perspektiv och jämfört med idag? För att knyta an till dessa frågeställningar börjar jag med koloniträdgårdsförbundets generalsekreterare Leif Thorins ord i boken Kolonikärlek. Under rubriken ”Odlare behövs i den hållbara staden” skriver han att ”kolonilotten ska vara en trädgård för alla”. En trädgård för alla är också koloniträdgårdsförbundets uttalande från sin 28:e kongress 23 augusti 2009. Och mycket tyder på att den också är på väg att bli detta. Fortfarande är koloniträdgårdarna en grön oas och för många ett paradiset i städerna som växer sig både tätare och större. Mångfalden bland dess brukare är lika stor som den fantastiska variationsrikedomen av växter i dess trädgårdar. Men när kolonirörelsen drog igång i slutet av 1800-talet var det både människorna och moralen, som skulle odlas tillsammans med växterna. Ideologiska och fostrande aspekter fanns som ett underliggande budskap på ett sätt som är ganska främmande för dagens kolonirörelse. Idag poängteras visserligen välbefinnandet och de goda hälsoeffekter som koloniträdgårdar bidrar med, men den ideologiska tanken grundar sig mer på gemensamma, globala angelägenheter såsom klimatsmart livsmedelsförsörjning och biologisk mångfald. Det är inte en överdrift att påstå att det har skett ett radikalt skifte från det moraliska styrda synsättet, som kom från kolonirörelsens initiativtagare, till att idag handla om den personliga upplevelsen, men också ett globalt ansvarstänkande.

Koloniträdgårdsförbundet värnar fortfarande om verksamhetens sociala karaktär, det är viktigt att man ska ha råd att vara kolonist, även om man inte är högavlönad. Dock är det få som odlar ur ett självhushållningsperspektiv, men beroende på hur samhällsklimatet kommer att förändras finns det all anledning att tro att detta återigen kan få en allt större betydelse. Att odlingsintensiteten förändras i takt med samhällets behov kan ganska lätt konstateras. Däremot är det svårt att hitta skillnader mellan hur trädgårdarna historiskt sett har sett ut och hur de utformas idag. Trots detaljeringsgraden i de ursprungliga riktlinjerna och planerna, visar verkligheten en något annorlunda bild. Kolonisterna gjorde i stor grad såsom de själva ville och det är svårt att säga hur mycket av alla föreskrifter och uppmaningar som egentligen följdes. När det gäller byggnader och andra konstruktioner var det med all säkerhet inte uppmaningarna utan snarare plånboken som många gånger fick styra. Man kan därför anta att inte heller de planer som ritades upp följdes till punkt och pricka.

Idag finns inte längre samma strävan efter enhetlighet och likriktning, utan i många fall är det i stället brokiga helhetsbilden och den stora mångfalden som är kännetecknet för ett koloniområde.

Valet av växter är också till viss del något som skiljer dagens koloniträdgårdar från historiens. Idag är det inte heller enbart inom ramen för koloniträdgårdsrörelsen som det tas odlingsinitiativ och idkas stadsodling. Ett viktigt inslag i dagens urbana odling är ett antal odlingsrörelser med en tydligt aktivistisk och politisk agenda. De ger tydliga signaler om att de planerade koloniområdena inte är tillräckliga för att täcka det odlingsintresse som växer sig allt starkare och det behov av plats att odla på som behöver tillgodoses. Mykorrhiza i Malmö och Stadsjord i Göteborg är exempel på sådana framväxande odlingsrörelser. De som ansluter sig till dessa rörelser vill odla där människor är och där inga grindar eller staket skärmar av. Helst vill man odla på platser där så många som möjligt passerar. Genom att ta outnyttjad mark i anspråk tar man samtidigt makt över stadens gröna ytor. Dessa odlingsytor blir då exponerade på ett annat sätt än de planerade, mer slutna, koloniområdena. Spontana odlingar av denna typ får inte bara en mer tillfällig utan troligtvis också en mer sårbar karaktär. På så vis är de inte helt olik de kolonilotter som spontant uppstod i Landskrona för över hundra år sedan! Det området utvecklade sig dock så småningom till koloniområdet Citadellet som i allra högsta grad finns kvar idag och som tillsammans med området intill Pildammarna i Malmö räknas som Sveriges första planlagda koloniområden.

Gestaltningen på Wanås

Arbetet med gestaltningen av vår gemensamma odlingsträdgård kommer att fortsätta efter examensarbetets avslutande. Denna trädgårds övergripande struktur består av en kvartersindelning där odlingsrutor i form av pallkragar utgör stommen. Den tanke som vi enats kring är att man som besökare ska kunna vandra runt i ”stadens” olika delar och guidas av en broschyr med våra samlade tankar och information om idéerna bakom utställningen. Jag har valt ut och tagit fasta på olika element som har utkristalliserats från min litteraturstudie av koloniträdgårdens historia. Gestaltningen utgår från en fri tolkning av koloniträdgården och gör inte anspråk på att vara en regelrätt avbildning av vare sig en historisk eller nutida koloniträdgård. Istället är det mina samlade intryck och kunskaper som kommer att ge form åt mina tankar kring stadsodlingens framtid i samklang med dess historiska arv. Det övergripande temat är balansen mellan skönhet och nytta, att skapa en köksträdgård med en ambition, som också lägger vikt vid det estetiskt tilltalande. Koloniträdgårdens framträdande attribut med igenkänningsfaktorer såsom portal, staket och sittplats är därmed parametrar som jag tar med i min fria tolkning. På så sätt kommer besökarens öga att fylla i den bild av en framtida stadsodling, som genom de utställda utställningslådorna i sin anspelning på koloniträdgården är tänkt att förmedla (se fig.4).

För att kunna ha med en ingång med portal som inte blev för bred, var en smärre justering av den övergripande strukturen för mitt kvarter nödvändig. I samförstånd med Clara Karlsson Cassland och Linda Wickström flyttades en pallkrage för att underlätta min gestaltning av koloniträdgårdens kvarter³⁶.

³⁶ Se Bilaga 3 Övergripande struktur med ändring av en pallkrage

Illustrationsplan

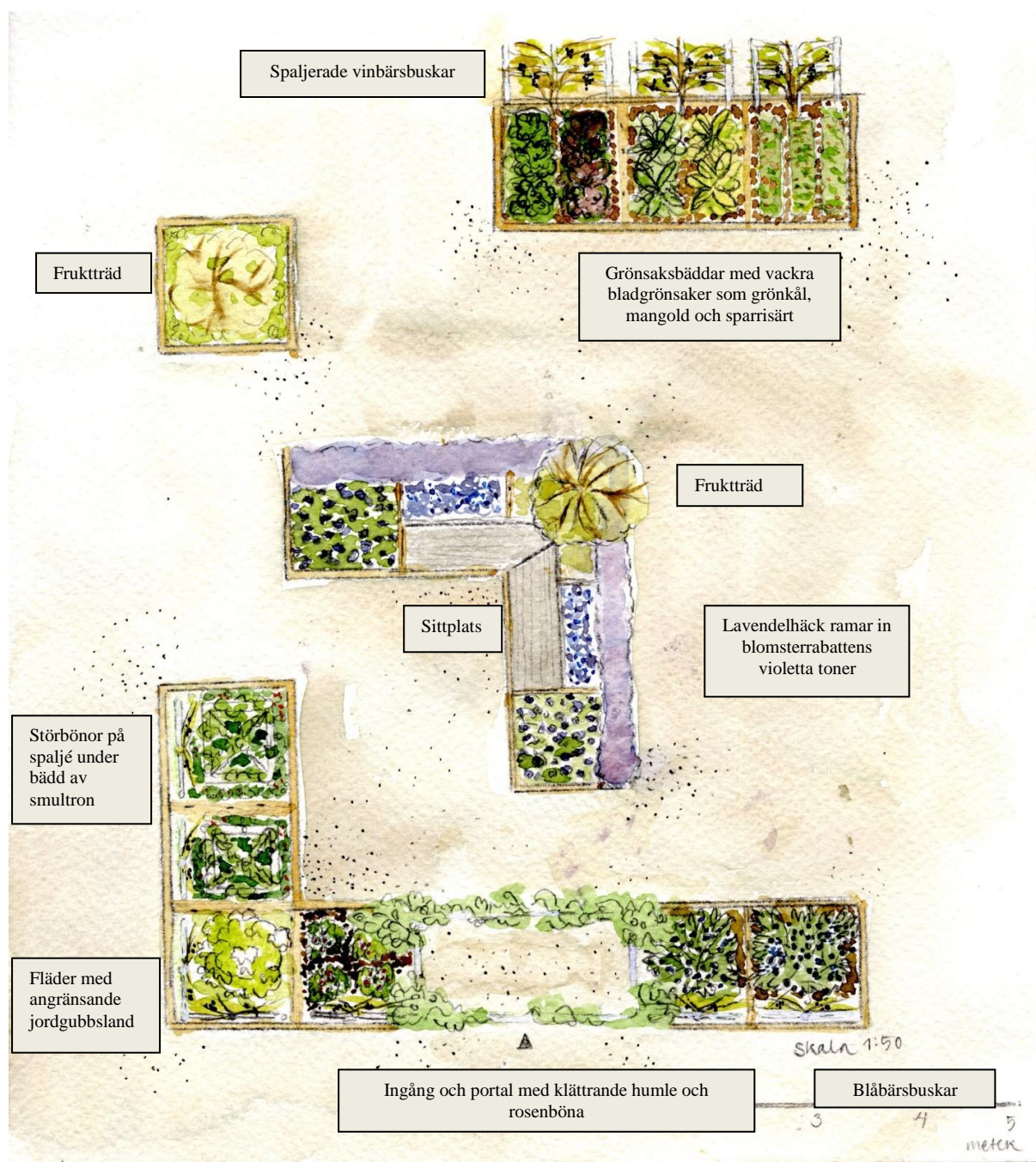

Fig.4

Illustrationsplan/Gestaltungsfor-slag

Koloniträdgårdens kvarter

*Staden växer – gröna kvarter på
Wanås 2010*

Hanna-Sofia Larsson

Mitt gestaltungsförslag bryter till viss del den historiskt föreskrivna regelmässiga planen. Istället tar det fasta på delar av detta, såsom en stram lavendelhäck, inramning med vinbärsspaljé och en portal med klängväxter som leder in till koloniträdgårdsområdet. En tydligt markerad ingång är viktig för att få den omedelbara känslan av något som man träder in i. Avgränsningen med vinbärsspaljé är också viktig för att få känslan av något som är omslutet, omgärdat och behandlat med omsorg. Utanför är stadens buller, innanför finns oasen eller paradiset. Att dessutom ha någon form av sittplats bidrar till att förstärka intrycket av en klassisk koloniträdgård. Vad vore en koloniträdgård utan någonstans att sitta och njuta? Sittplatsen är belägen så att blomsterrabatten omgärdar den och doften av lavendel blir här som starkast. I mitt förslag är det den strama lavendelhäcken, som ramar in sittplatsen. Buxbom var visserligen också vanligt förekommande i de sydsvenska, tidiga koloniträdgårdarna, men för att ytterligare förstärka de violetta färgtonerna i blomsterrabatten och för sin dofts skull var lavendel här ett bättre val. Frukt- och bär är en självklarhet i de flesta koloniträdgårdar än idag. Förutom de spaljerade vinbärsbuskarna har smultron- och jordgubbslanden sin självklara plats. Smultronen breder ut sig som en matta under de klättrande störbönorna. Att genom klättrande bönor åstadkomma en höjdefekt på en liten begränsad odlingsyta, är ett effektivt sätt att få ut så mycket som möjligt. Blåbärsbuskarna blir ett sätt att föra in skogen i staden och representerar de nya inslagen i en modern koloniträdgård. Grönsakslandet ligger i borte delen av kvarteret och där finns bladgrönsaker för dess vackra bladverk, inte bara för deras nyttighet. Det finns i dagens koloniträdgårdar många exempel på nya bladgrönsaker från världens alla hörn som följer den historiska synen på nyttighetsväxternas bidrag till det estetiskt tilltalande intrycket av en koloniträdgård. Mitt gestaltungsförslag knyter således an både till gamla och nya traditioner. Som tidigare nämnts är balansen mellan skönhet och nytta det som förenar historiens och dagens koloniträdgårdar och som gestaltas i mitt kvarter till utställningen *Staden växer – gröna kvarter på Wanås 2010*.

Källor och litteratur

Tryckta källor

Minnesskrift, 1924, Lunds stads koloniträdgårdar 1905-1924, Lund

Litteratur

Abelin, Rudolf, 1907, *Koloniträdgården*, C. E. Fritzes bokförlags aktiebolag, Stockholm

Bergquist, Magnus, 1996, *En utopi i verkligheten*, Etnologiska föreningen i Västsverige, Göteborg

Ek, Sven B, 1990, *Kolonins sista strid*, Förlag Göteborg, Göteborg

Israelsson, Lena, 1996, *Köksträdgården, det gröna arvet*, Wahlström & Widstrand, Helsingborg

Lindhagen, Anna, 1916, *Om koloniträdgårdar och planterade gårdar*, P. A Nordstedt & Söners förlag, Stockholm

Sommar, Ingrid, 2009, *Kolonikärlek – rapport från en dröm som lever*, Roos & Tegnér, Malmö

Thorin, Leif med flera, 2003, *Stadens odlare*, Nordiska museets förlag, Stockholm

Bilagor

Bilaga 1

Pressmeddelande

Maria Hellström Reimer
Eva Gustavsson
2010-02-10

STADEN VÄXER – GRÖNA KVARTER PÅ WANÅS 2010

CITY GROWTH – GREEN BLOCKS AT WANÅS 2010

Det samarbete mellan Stiftelsen Wanåsutställningar och Sveriges Lantbruksuniversitet som inleddes 2009 fortsätter i år med en ny tematisk köksträdgård. Sju studenter från Alnarps trädgårdsingenjörsprogram har plockat upp stafettpinnen från förra året och fördjupar nu frågeställningarna omkring småskalig ekologisk odling i vår närmiljö. Vilken typ av odling är möjlig? Vem kan odla och var? Varför ska vi odla? Hur kan det se ut?

Årets inriktning handlar om odling med fokus på urban miljö. I en kvartersstruktur av odlingsrutor kommer olika möjligheter att exponeras och diskuteras. Det kommer att handla om permakultur, om funktionella livsmedel, om kolonilottens sociala betydelse, om trädgårdstadens idé, och om växandets förändrande kraft, rumsligt, estetisk och politiskt.

De deltagande studenterna kommer från trädgårdsingenjörsprogrammet vid SLU, Alnarp

Erikka Chapman, inriktning odling
Lisen Hendeberg, inriktning design
Maria Persson, inriktning odling
Clara Karlsson Cassland, inriktning design
Hanna-Sofia Larsson, inriktning design
Linda Wickström, inriktning design
Julia Zuber, inriktning design

Lärare/ handledare

Eva Gustavsson, landskapsarkitektur
Maria Hellström Reimer, landskapsarkitektur
Lotta Nordmark, hortikultur
Petra Thorpert, landskapsutveckling

Bilaga 2

Sponsorbrev

Hej!

Vill Ni vara med och synas där det händer?

Vill Ni vara med och bidra till ett ökat odlingsintresse i stadsmiljö?

Vi är en grupp blivande trädgårdsingenjörer vid SLU, Alnarp som har fått möjligheten att gestalta köksträdgården på stiftelsen Wanås utställningar som en del i vårt examensarbete. Vi vill erbjuda besökarna på Wanås en vandring genom köksträdgården och se det som en vandring genom den odlade staden.

Projektet som initierades redan förra året gick att genomföra tack vare ett samarbete mellan SLU, Wanås stiftelse och de samarbetspartners som sponsrade med fröer, plantor och jord. Det blev förutom en köksträdgård vid Wanås Skulpturpark en odlingsrörelse på nätet, öppen för alla att delta i, i syfte att få fler att odla själva. Projektet fick namnet The Allotment Plot.

Wanås besöks årligen av tusentals personer och den 16 maj öppnar portarna för säsongen 2010 som varar in i oktober. Vi hoppas att med Er hjälp kunna upprepa förra årets succé! Vi önskar därför att bli sponsrade med växtmaterial från Er. Som tack får ni Er företagslogga presenterad i Wanås populära utställningskatalog, på projektets blogg samt i vår informationsbroschyr som delas ut på plats.

Gå gärna in och kolla på:

www.theallotmentplot.se

www.wanas.se

Vi ser framemot ett samarbete och hör av oss inom kort per telefon.

Med vänliga hälsningar

Projektgrupp 2010

genom

Hanna-Sofia Larsson

Bilaga 3

Övergripande struktur med ändring av en pallkrage

